

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozij u povodu 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta (1724–2024): Kant

Babić, Mile; Mujkić, Asim

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/834>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

KANT IZMEĐU RASKOLA I NEČUJNOG SUŽIVOTA

Bernard Harbaš*

Sažetak: U radu se obrađuje uticaj koji je teorija Immanuela Kanta izvršila na savremenu političku filozofiju, a posebno na postmoderno razumijevanje koncepcije zajednice. Poseban akcent se u radu stavlja na djela Jean-Françoisa Lyotarda i Jean-Luca Nancyja, kao i njihov odnos prema Kantovoj etičko-političkoj teoriji. Kantova misao je imala značajnu ulogu u formiranju njihovih stajališta o zajednici, zajedništvu i identitetu. Kantovi pojmovi kategorički imperativ i reflektivni sud se, prema Nancyju i Lyotardu, mogu razumijevati kao kritika koncepcije univerzalnosti i apsolutizma. Lyotard u Kantovoj filozofiji bezinteresnog estetskog suda uviđa temelje za kritiku univerzalizma i zajednice zasnovane na moći, autoritetu te podređivanja višim ciljevima. S druge strane, Nancy u Kantovoj koncepciji kategoričkog imperativa vidi mišljenje slobode i nesamjerljivosti. Kod Kanta, kao i Lyotard, Nancy vidi kritiku svakog oblika autoritarnog poretka. Zajednička misao ove dvojice filozofa je da se Kant može razumijevati ne samo kao kritičar univerzalizma već i kao zagovornik zajednice mnoštva i razlike.

Ključne riječi: kategorički imperativ, estetska zajednica, francuska revolucija, raskol, sloboda, heteronomija, singularno pluralno

Lyotard i estetska zajednica

Svojim uvidima o estetici, moralnosti te spoznajnim sposobnostima Kant je izvršio ogroman uticaj na savremenu društvenu teoriju. Veliki broj uvida, posebno onih koji pripadaju postmodernoj teorijskoj perspektivi, inspirisan je Kantovim mišljenjem. Teorije o uzvraćanju i gostoprimstvu Jacques Derrida izvodi iz Kantove teorije kozmopolitizma, a Jean-François Lyotard ideju ireducibilnosti diskursa zasniva na Kantovoj teoriji nemogućnosti da se praktička, rasudna i teorijska moć svedu na zajednički nazivnik.

Na samom početku ćemo radi podsjećanja ukratko da izložimo neka opća mjesta njegove teorije. Prema Kantu, naša svijest ima tri nivoa spoznaje: čulni, razumski i umski. Adekvatno tome, u našoj svijesti za svaki nivo spoznaje postoji njegov *a priori* uslov: za čula su to prostor i vrijeme, a za razum sistem od 12 kategorija. Proces spoznaje ide sljedećim tokom: nakon što čula opaze nešto u predmetnom svijetu, ona to isporučuju razumu, koji to procesuirá

* Prof. dr., Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

kroz sistem od 12 kategorija, te od čulnog materijala pravi pojmove. Pored ova dva osnovna spoznajna sredstva, postoji treći, umski, koji se nalazi iznad osjetilnog i razumskog oblika spoznaje i koji predmetizira neiskustvene oblike saznanja. Um teži da odgonetne pitanja o besmrtnosti, vječnosti i bogu te zapada u antinomije ili protuslovlja. Antinomije predstavljaju nemogućnost davanja konačnog odgovora, što predstavlja djelimično i jedno od određena postmodernih stajališta. Drugi element iz Kantove filozofije značajan za formiranje postmoderne teorije je Kantova podjela na: teorijsko, praktičko i estetsko. Prema Kantu, ta tri područja su nesvediva na zajednički ili neki metaoblik, što nam ukazuje na to da se različiti diskursi poput moralnog, estetskog i spoznajnog ne mogu utemeljiti na nekom višem općem zakonu. Svi oni prema Kantu postoje autonomno. Upravo taj konflikt sposobnosti i različitih diskursa, prema Lyotardu, igra značajnu ulogu u formiranju onoga što se naziva postmoderna filozofija.

Koncepcija koju iznosi u *Kritici rasudne moći* će po mnogima značajno uticati na savremenu političku misao. U *Trećoj kritici* Kant naglašava korištenje *reflektivnog suda* kao onog suda koji je sposoban za bezinteresno razumijevanje umjetničkog djela. Naime, Kant u estetskoj teoriji razlikuje ugodno od lijepog. Ugodno je ono što se sviđa osjetilima pojedinca i ne pretenduje na opće važenje. Nasuprot tome, lijepo je ono što prevazilazi ličnu ugodu i predstavlja bezinteresno sviđanje, odnosno ono što proizlazi iz suda ukusa. Lijepo je ono što vrijedi za sve, bez obzira na ličnu ugodu i interes. Kod Kanta, nije riječ o sviđanju, niti o ličnoj ugodi, nego o korespondenciji subjektivnog i općeg, pri čemu, kada je riječ o sudu ukusa i lijepom, ono što vrijedi za pojedinca treba da vrijedi i za zajednicu. Drugi važan element njegove misli za ovu temu, a koji je u znatnoj mjeri utjecao na formiranje postmodernih političkih stajališta je Kantovo divljenje veličini *francuske revolucije*. O ovom fenomenu on piše u *Konfliktu fakulteta*, gdje ovaj revolucionarni pohod opisuje kao događaj koji ima sve odlike nečeg prirodnog, te time grandioznog, što ljudski razum ne može svojim saznajnim sposobnostima da obuhvati. To je događaj čulnosti, dakle estetski događaj koji kod gledaoca izaziva euforiju i oduševljenje. "...ta revolucija, kažem u duši svih posmatrača (koji sami nisu upleteni u igru), nailazi po njihovoj želji na takvo *saosećanje* koje se skoro graniči s entuzijazmom i čije je ispoljavanje čak skopčano sa opasnošću, saosećanje koje, dakle, ne može imati nikakav drugi uzrok osim moralne obdarenosti ljudskog roda" (Kant, 1974: 185). Pored svoje estetske funkcije, to je i politički događaj jer uspostavlja republički sistem, vladavinu zakona i jednakost svih članova društva. To je, također, historijski događaj koji nam govori da

svijet napreduje ne samo ka vječnom miru nego i prema uspostavi zakonitog društva.

Drugi element Kantove filozofije značajan za postmodernu misao se nalazi u *Kritici čistog uma*, gdje stoji da sposobnost suđenja nije vođena nekim pravilom: “kritika... treba da sudi bez unaprijed postavljenog pravila” (Piché, 1992: 154–155). Ova Kantova rečenica nam zapravo govori da ne postoji univerzalno pravilo i recept za život u zajednici, te da pojedinačno mišljenje i djelovanje nije moguće podvesti pod viši princip. U tom smislu, Lyotard navodi Kantovu estetsku teoriju kao formu kritike univerzalizma. Estetika je zasnovana na reflektivnom suđenju, koje predstavlja konvergenciju pojedinačnog i općeg. Međutim, Lyotard naglašava da taj oblik suđenja nije nikakva pasivna aktivnost, nego je samostvarajuće i samoregulišuće djelovanje. Ono (suđenje) nije programirano, niti unaprijed utvrđeno, nego se dešava pojedinačno za svaki slučaj. Ono traži slaganje zajednice, ali za svaki novi estetski predmet. “Estetski reflektivni sud nema specifično konceptualno pravilo jer, po definiciji, ono niti vodi ka, niti traži neki određen koncept” (Piché, 1992: 156). Kao što je već pomenuto, Lyotard tvrdi da Kantova koncepcija estetske recepcije nije pasivna, nego aktivna, te je, samim time, stvaralačka. U tom smislu, ako ne postoji nikakvo pravilo koje prethodi estetskom rasuđivanju i ako je svako suđenje uvođenje novog pravila, onda je svaka estetska recepcija u ravni samog stvaralačkog čina. S tim u vezi, ako Kantovu estetsku teoriju prenesemo na političku ravan, to možemo razumjeti na ovaj način. Budući da nije vođeno unaprijed utvrđenim pravilom, svako estetsko suđenje je pojedinačan čin. Zasnovano je na čulnom iskustvu, ali traži potvrdu ili slaganje cijele zajednice, te je samim time formirano na dijalektici pojedinačno-opće. U neprevladivoj relaciji pojedinačno-opće, van svakog unaprijed stvorenog pravila, a na temelju pravila koje se stvara, sastoji se političko djelovanje. Prateći upravo ovu liniju Kantovog mišljenja, Lyotard piše o teoriji *raskola* na temelju koje se može obrazložiti i teorija zajednice bez zajedništva i identiteta. Naime, koliko god svaka zajednica težila ka svom okončanju i zatvaranju, ona ne može da izbjegne upravo tu nesavladivu relaciju pojedinačno-opće. Ta relacija nije samo uprisutnjavanje općeg u pojedinačnom, ili, obrnuto, pojedinačnog u općem, već kreativni proces koji nanovo stvara. Drugim riječima, zajednica o kojoj Lyotard piše može se razumjeti iz ugla nemogućnosti njenog dovršenja, koje je posljedica nemogućnosti da se djeluje prema unaprijed postavljenom pravilu. Lyotard tu inventivnost i jedinstvenost subjekta nalazi u njegovoj sposobnosti za reflektivno suđenje, odnosno za sposobnost donošenja jedinstvene odluke. Ona je zbog svoje osobenosti i filozofska, jer

kritički jedinstveno razumijeva svijet, i umjetnička, jer je izvorna i stvaralačka. Upravo zbog njenog kreativnog karaktera ona je jedinstvena. Ona ne može da prevaziđe pravilo, jer ga stvara svakim svojim estetskim činom. U tom smislu i *francuska revolucija* je pojedinačan, nasilan, divlji, ali istovremeno univerzalan čin, budući da svojim divljaštvom i nasilnošću stvara, kreira pravni i razumski poredak. Francuska revolucija je pokazatelj da ideje historije i progresa nisu samo važne onima koji učestvuju u tim događajima nego i onima koji to posmatraju. “Šta djeluje kao znak nužnosti progresa u ovom događaju nije sama revolucionarna akcija, nego privlačnost koju revolucija izaziva kod onih koji u nju nisu uključeni” (Malpas, 2003: 82). Drugim riječima, posmatranje velike društvene promjene je ono što etablira konkretan etički čin. Za razliku od onih koji učestvuju, koji i u tom moralnom aktu, zapravo, imaju druge ciljeve, u posmatranju nema nikakvog instrumentalizma već samo osjećaj oduševljenja. Kao posmatrač historijskog događaja poput francuske revolucije, posebno ako dolazi iz nekog drugog nacionalnog kruga, on nema lične koristi, on ne može da dobije ništa, ni vlast, ni moć ni autoritet. “Nasuprot tome, posmatrači, postavljeni na druge nacionalne scene koje čine dvoranu za taj prizor, i na kojima obično vlada apsolutizam, ne mogu biti osumnjičeni da imaju neki empirijski interes kad obelodanjuju svoju simpatiju, čak se izlažu opasnosti od represije svojih vlada” (Liotar, 1991: 177). Upravo na temelju ovih Kantovih postavki Lyotard izvodi svoju teoriju zajednice posmatrača (zajednicu raskola) čiji članovi ne mogu da imaju čvrsto etabliranu pripadnost niti identifikaciju. Takva vrsta učestvovanja je u “oduševljanju” koje je izazvano posmatranjem, upravo to uzvišeno osjećanje van svakog razuma, dogovora stvara zajednicu posmatrača. “*Teilnehmung* u želji nije učestvovanje u činu. Ali вреди više.” (Liotar, 1991: 177) Za Lyotarda je ovo uzvišenost jer se posmatra nešto što je grandiozno, prirodno, ali istovremeno i nasilno, što izaziva potencijalni, ali ne i konkretni osjećaj univerzalizma jer se može proširiti na sve zemlje. Ovo je uzvišeno osjećanje, koje sudi bez pravila. To je djelovanje u kojem se očekuje ili u kojem se pretenduje na univerzalnost. U tom smislu, Lyotard ide dalje i kaže da nije samo *sensus communis* taj koji nas drži zajedno nego osjećaj uzvišenog koji “predstavlja jedno **kao-da** predstavljanje ideje građanskog, pa čak i kozmopolitskog društva, dakle ideje morala tamo gde ona ipak ne može da se predstavi, u iskustvu” (Liotar, 1991: 180).

Još jedna od značajnih tema koja inspiriše Lyotarda na zagovaranje zajednice raskola (sadržane u prijeporu između saznanja i dužnosti) jest Kantova etička teorija. Prema Lyotardu, kod Kanta se uviđa da etičko djelovanje nije

motivisano nikakvim saznajnim procesom, već isključivo dužnošću da se djeluje. U Kantovoj etici mi ne saznajemo ništa o tome šta je to ispravno, a šta neispravno, nego djelujemo, i u samom djelovanju, koje treba da važi općenito, mi stvaramo zakon. “Etička rečenica se ne može prevesti na saznajnu...” (Liotar, 1991: 131). Iz tog razloga Lyotard uviđa da je etička rečenica jedinstvena i neponovljiva. Drugim riječima, ne postoji jedan općevažeci zakon, nego zakon u djelovanju, tačnije u situaciji, konkretno djelovanje koje mora da postane opći zakon. Zapovjedna rečenica “ti moraš” svaki put pretenduje na univerzalno važenje, ali sve do nove odluke i nove situacije i samim time do novog univerzalnog zakona. Zapravo Lyotard želi da kaže da bismo uz svaki drugi oblik djelovanja, djelovanja u kojem bi se diskursi (recimo pravni i politički) sveli na zajednički metadiskurs, i ako bismo u svom djelovanju svi imali zajedničko unaprijed doneseno pravilo, onda imali zajedništvo, u kojem bi vladalo stanje potpune identifikacije svih njegovih članova, i kojim bi, sa moralnog, političkog i pravnog aspekta, vladao totalitarni poredak. Međutim, društvena totalizacija je, barem iz ovog što vidimo kod Lyotarda, nemoguća jer “reflektivna” odlika subjekta uvijek krši taj općevažeci i totalizujući zakon kreirajući novi, kroz svoju estetsku recepciju i kroz poštovanje dužnosti moralnog djelovanja. Upravo iz nesvedivosti diskursa (saznanja i dužnosti) kod Kanta Lyotard izvodi razliku između političkog i pravnog, odnosno razliku između činjenica i vrijednosti. Pojednostavljeno i klasičnim etičkim jezikom rečeno, riječ je o razlici između “jeste” i “treba”. Prema Lyotardu, kao i u slučaju kategoričkog imperativa, u moralnom i pravednom djelovanju ne postoji sadržaj, već samo djelovanje. Međutim, to djelovanje je ovisno o okolnostima i ne može biti povezano sa univerzalnim pravilom. Svaki moralni princip mora imati svoj izuzetak, kao što, recimo, “ne ubij” može da ima svoju iznimku, primjerice u samoodbrani. Shodno tome, svako moralno pravilo zahtijeva svoje pojedinačno razmatranje i primjenu jer se ne može pozvati na neko univerzalno važenje. U tom smislu Lyotard na Kantovom tragu razlikuje denotativne i preskriptivne rečenice. Denotativna rečenica bi bila pravo, a preskriptivna politika. Denotativno ne može biti uzrok preskriptivnog, jer nijedna denotacija ne može obuhvatiti sve preskripcije. Drugim riječima, Lyotardovo čitanje Kanta nam pokazuje da se zajednica može isključivo razumijevati kao raskol, i to između saznanja i dužnosti, činjenice i vrijednosti ili politike i prava. To nije prijedlog novog djelovanja u zajednici, kojim treba da se izbjegne totalitarizam. Štaviše, totalitarizam kao zajedništvo ne može da se realizuje, jer je je nemoguće svesti različite diskurse na metadiskurs.

Nancy i tihi suživot

Nemogućnost stvaranja zajedništva kao homogenog entiteta jedna je od tema i francuskog mislioca Jean-Luca Nancyja. Za njega se cijela tradicija filozofije, i sam Kant, može čitati kao jedna promocija razdjelovljene zajednice. Naše postojanje je mnoštvenost smisla, njegova stalna smjena, te se ne može svesti na jedinstveno značenje. Pojedinci nisu samo jedinstvena bića nego egzistencije čije je postojanje stalno drugačije. Iz tog razloga, nijedno postojanje se ne može podvesti pod jednu zajedničku ideju ili zajedništvo, jer ne postoji nijedan autoritet niti moć koji mogu da u potpunosti kontrolišu niti reprezentuju mnoštvenost egzistencije. U tom duhu Nancy razumijeva Kantovu filozofiju i njegovu koncepciju kategoričkog imperativa, kao dužnosti, naredbe, ali djelovanja koje odlikuje autonomija. Podsjetit ćemo još jednom na jedno od klasičnih mjesta Kantove etičke filozofije – kategorički imperativ koji glasi: “Delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vreme možeš želiti da ona postane jedan opšti zakon.” (Kant, 1981: 62). Kao što se može vidjeti, imperativ se na prvi pogled čita kao naredba, i to naredba samome sebi, samovoljna ili autonomno naređena. Međutim, Kantov kategorički imperativ, prema Nancyju, kao pojedinčevo djelovanje nema samo odlike moralne autonomije nego i heteronomije. Kao što je poznato, za Kanta autonomija predstavlja zakon koji mi sami proizvodimo i sebi namećemo, a heteronomija zakon koji nam dolazi sa nekog drugog mjesta, recimo od Boga ili nekog višeg principa. Za razliku od Kanta, koji tvrdi da je autonomija volje “ona osobina volje na osnovu koje volja predstavlja zakon samoj sebi” (Kant, 1981: 90), Nancy tvrdi da se imperativ svaki put pojavljuje kao drugačiji te mu se zbog toga mogu pripisati odlike heteronomnosti. On je produkt subjektivnosti koja teži da bude opći zakon. Stoga je za Nancyja imperativ zapravo heteronoman, jer on nije samo-postavljanje zakona, nego ono što nas progona, kao *sablast* u Derridinoj teoriji, ono što nas tjera na mišljenje u svakoj posebnoj situaciji. “Mi ne obitavamo u kategoričkom imperativu, nego ispod njega” (Nancy, 2003: 136). Kategorički imperativ je sablast koja nas tjera na djelovanje, na mišljenje u konkretnim okolnostima, te stoga funkcioniše kao heteronomija, kao strano tijelo, koje nas nagoni na donošenje pojedinačne odluke. U tom smislu, imperativ može da se razumije kao sablast koja nas progona. “Imperativ se ne može udomačiti i to je jedno od obilježja proganjanja; ono je po definiciji nešto domaće, što se ne može udomačiti” (Nancy, 2003: 136). Drugim riječima, on je strano tijelo koje nas progona i tjera na mišljenje. On je sablast koja se pojavljuje, kao i Derridina razlika, u svakoj konkretnoj

moralnoj odluci. On nije vječni zakon, niti pravilo koje treba da važi za sve članove zajednice. Iako je riječ o pojedinačnom djelovanju koje pretenduje na općenitost, on se uprisutnjuje u konkretnom djelovanju. Imperativ je mnoštvo djelovanja koje se pojavljuje kao singularno pluralno. Na prvi pogled, imperativ je naredba ili nalog, ali se ne može poistovjetiti sa onim što poznamo pod pozitivnim pravom. Upravo suprotno, Nancy smatra da kategorički imperativ proizlazi iz čovjekove slobode te se suprotstavlja uspostavljanju poretka ili reda, i u koliziji je sa zakonom ili pravom (Nancy, 2003: 140). Dok zakon / pravo opstruira slobodu, kategorički imperativ, kao pojedinačno djelovanje, proizlazi iz slobode. Prema Nancyju, imperativ je način na koji se stvara ono što se naziva razdjelovljena zajednica, jer on istovremeno djeluje na razinama pojedinačnog i općeg. Upravo zbog svog univerzalno-partikularnog karaktera imperativ se opire nadmoći i dominaciji, opstruira fiksni identitet članova zajednice.

Zapravo, imperativ ne pripada božanskoj ili idealnoj sferi, nego područjima ljudskog stvaralaštva i moralnosti. Ovdje treba razumjeti da Nancyjeva teorija naglašava značaj singularnog pluralnog postojanja koji podrazumijeva da je svako biće, po istoj matrici kao i kod H. Arendt, određeno svojim postojanjem u zajednici. Kao takvo, biće nema stalan niti čvrst, nego fluidan identitet koji je određen situacijama. Dakle, na sličan način kao i Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, Nancy tvrdi da je nemoguće živjeti stabilnim identitetom, jer ne postoji jedna, već mnoštvo zajednica koje nisu i ne mogu da budu homogene, jer se nalaze u svijetu koji određuje mnoštvo smislova. Upravo zbog postojanja mnoštva pojedinaca, te pojedinca kao mnoštva, nemoguće je da postoji jedna naredba koja bi važila kao univerzalni zakon. Nijedan imperativ ne može pod svoju kontrolu da stavi mnoštvo. U tom smislu, imperativ nije zakon i ne može da bude zakon koji podređuje, nivelira i poništava singularnost. Naprotiv, imperativ poštuje mnoštvo. Stoga se treba okrenuti prema razumijevanju jednog situacionog imperativa, imperativa odgovornosti prema drugom, drugom kojem odgovaramo kao apsolutnom drugom, prema čijoj drugosti smo poslušni i odnosimo se s poštovanjem. Zapravo kategorički imperativ iz Nancyjeve perspektive može da se čita kao ono što opstruira sjedinjenje i simetriju, a tjera na poštovanje prema drugom.

Za Nancyja imperativ je kategorički, jer ne povlači pitanje svoga sadržaja, kao ni posljedica. "Imperativ ne uključuje ni nagradu ni sankciju" (Nancy, 2003: 138). Imperativu ne prethodi neki zakon, niti je to skup naredbi, već, kao takav, pretenduje na stvaranje opšteg ili univerzalnog zakona. Zakon se proizvodi u momentu djelovanja i iz tog razloga imperativ je svaki put

inauguralan, jer propisuje da konkretno djelovanje bude *utemeljujući* akt zakona.

Prema Nancyju (2003: 141) imperativ nije ni prijetnja ni obećanje, što nam ukazuje na to da iz imperativa ne proizlazi nikakav sud o posljedicama tog djela. Dakle, imperativ ne zna ništa o počinjenom djelu, niti upućuje na posljedice djela, nego samo naređuje. Osim toga, imperativ je za Nancyja stvaralački ili, kao što je već rečeno, inauguirajući, jer svaki put nanovo uspostavlja zakon. Budući da samo kaže “djeluj”, bez posljedica i svrhe, imperativ je neproračunat i neprogramiran. Sve u svemu, imperativ je djelovanje koje nas progoni i kojim ne upravljamo. Također, imperativ nije ni metafizička instanca, jer se stalno uprisutnjuje kroz naše djelovanje. Istovremeno, kroz naše djelovanje se inauguriira opći zakon. Iz tog razloga, naše moralno djelovanje je genijalno, izvorno, inauguralno, jer svaki put stvara zakon. Imperativ nema odnos prema zakonu u klasičnom smislu, jer ne poznaje sankcije. Nancy smatra da Kantov imperativ nema veze s budućnošću, niti s prošlošću, on jednostavno kaže “djeluj tako da...” te u tom smislu figurira kao stalna sadašnjost. Kada imperativ kaže “djeluj”, to djelovanje je otvoreno, jer ne traži poslušnost, već mišljenje. To je, prema Nancyju, imperativ da se misli o tome šta je to što u datom momentu treba da bude univerzalno mišljenje. U tom smislu, imperativ je poziv na mišljenje. On ima univerzalnost jer se propisuje za svaku egzistenciju, ali istovremeno traži od svake egzistencije da kreira, stvori, producira i misaono izvede ono što može i treba da vrijedi općenito.

Treba napomenuti da imperativ ne propisuje neko konkretno djelovanje, nego djelovanje kao takvo. U tom smislu, imperativ proizlazi iz čovjekove slobode, jer nije vođen određenim programom, nego je, kao što je već ranije rečeno, neproračunljiv. Zapravo, kao takvo, djelovanje koje proizlazi iz kategoričkog imperativa je samo sebi svrha. Slobodno djelovanje je, kao samo sebi cilj ili svrha, inicijativa ili početak bez svrhe (Nancy, 2003: 143). Upravo iz definicije moralnog djelovanja koje nema drugu svrhu do samog moralnog djelovanja proizlazi Nancyjevo razumijevanje slobode kod Kanta. “Sloboda se kod Kanta ne pojavljuje kao *pitanje*, već kao *realnost* ili kao *činjenica*” (Nansi, 2008: 29).

Nancy nas upućuje na vrlo značajno pitanje relacije između moralnog i pravnog zakona kod Kanta. Naime, Nancy kod njega uočava zakon svih zakona, a to je zakon dužnosti. Takav zakon je iznad svakog posebnog pozitivnog zakona, iznad svakog posebnog sadržaja, koji nam konkretno govori “ponašaj se ili djeluj tako i tako...”. U tom smislu, iznad ili s onu stranu svakog prava stoji zakon dužnosti, koji nije propisan, ali se upisuje ili uprisutnjuje pri

svakom našem moralnom partikularnom-univerzalnom djelovanju, pri svakom poštovanju kategoričkog imperativa. “Zakon dužnosti nije pojedinačni zakon; to je zakon zakona, prije svakog zakonodavstva (*legislation*) i mnogo stariji od bilo kojeg zakonodavnog subjekta. To je, paradoksalno, zakon bez zakona” (Kant, 2003: 146). Zapravo Nancy nam pokazuje da se Kant može čitati kao mislilac dekonstrukcije pozitivnog prava i klasične političke teorije. Kantova teorija, iz perspektive Nancyja, pokazuje da naredba nema veze sa moći i autoritetom i da može da bude produkt slobode. Upravo se ovdje možemo nadovezati na Nancyjeve teorije o zajednici i singularnom pluralnom bitku. Naime, Nancy pokazuje da Kant insistira da egzistenciju razumijeva kao heteronomnu, jer je određuje moralna odluka, a odluka koju donosi i koja mora imati univerzalno važenje, uvijek je drugačija. To nam govori još jednu važnu stvar, a ta je da se univerzalnost kao takva mora odbaciti, jer ona nameće jednu ideju koju svi moraju slijediti. Univerzalnost se mora razumjeti prvenstveno kao nametnuta i zbog toga je u koliziji sa idejom zajednice i singularnog pluralnog bitka. Naime, Nancy smatra da Kanta treba čitati kao mislioca bestemeljnosti, neprogramiranosti i nesvrhovitosti, što je u suštini u korelaciji sa koncepcijama razdjelovljene zajednice. Naime, nijedno biće zajednice ne može se poistovjetiti sa zajednicom, jer ima slobodu volje, koja je svagda drugačija, ali i koja pretenduje na univerzalnost. Stoga je pojedinac mnoštvo ili singularna pluralna egzistencija, koja se ne da podvesti pod nasilje univerzalnosti. Iz tog razloga, Kant je kod Nancyja, kao i kod Lyotarda, kritičar univerzalnosti, kao nametnutog oblika življenja, koje ne prihvata pojedinačnost.

Zaključak

Kao što se može vidjeti, za Lyotarda i Nancyja Kant je u razmatranju pitanja zajednice ravnopravan i važan sagovornik. Iz svojih vlastitih teorijskih uvida, oba autora smatraju da zajedništvo ne može da postoji. Prema Lyotardu, svaki pokušaj kreiranja zajedništva dovodi u pitanje mnoštvenost same zajednice. Ako se zajednica poziva na porijeklo, to porijeklo se uvijek može objasniti kao jedna u nizu jezičnih igara. Svaka zajednica je zasnovana na prijeporu između saznanja i dužnosti, između teorijskog i estetskog te između prava i politike. Naše znanje ne može da utemelji naše etičko djelovanje, činjenice ne mogu da zasnivaju vrijednosti i, na koncu, pravo ne stoji u temelju politike. Stoga je zajedništvo kao čvrst i koherentan skup subjekata okupljenih oko zajedničke ideje nemoguće. Moguća je samo estetska zajednica promatrača

konkretnog događaja i pretpostavka da će taj događaj biti vjerovatno univerzalan. Na sličnoj matrici piše i Nancy kada tumači Kanta. Njegova ideja je da se Kant može čitati kao mislilac singularnog pluralnog ili razdjelovljene zajednice, jer razumijeva pojedinca kao onog koji donosi uvijek posebnu moralnu odluku koja, kao i kod Lyotarda, pretenduje na univerzalno važenje. Za Nancyja je najbolji primjer singularnog pluralnog Kantov kategorički imperativ, koji pokazuje da je čovjekovo postojanje, prije svega, slobodna samonametnuta dužnost da mislimo i odlučujemo u svakoj pojedinačnoj situaciji. Ili, preciznije, Nancy nam pokazuje da je pojedinac kod Kanta zapravo heteronoman, jer je svaki put u svom djelovanju drugačiji, i on se upravo zbog kategoričkog imperativa, koji ga kao sablast progoni, ne može podvesti pod univerzalnost ili neku opštu ideju.

Literatura

- Kant, I. *Um i sloboda. Spisi iz filozofije istorije, prava i države / Immanuel Kant, izbor*, Časopis Ideja, Beograd 1974.
- Kant, I. *Zasnivanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd 1981.
- Kant, I. *Osnivanje metafizike ćudoređa*, Feniks, Zagreb 2003.
- Liotar, Ž.-F. *Raskol*, IK Zorana Stojanovića, Novi Sad 1991.
- Malpas, S. *Jean-Francois Lyotard*, Routledge, London 2003.
- Nancy, J. L. *A Finite thinking*, Stanford University Press, Stanford 2003.
- Nansi, Ž.-L. *Iskustvo slobode*, Beogradski krug, Beograd 2008.
- Piché, C. The Philosopher-Artist. A Note on Lyotard's Reading of Kant, *Research in Phenomenology* 2, 1992, 152–160.

KANT BETWEEN DIFFEREND AND SILENT COEXISTENCE

Summary: The paper deals with the impact that Immanuel Kant's theory had on contemporary political philosophy, and especially on the postmodern understanding of the concept of community. The work places special emphasis on the works of Jean-François Lyotard and Jean-Luc Nancy, as well as their relationship to Kant's ethical-political theory. Kant's thought played a significant role in the formation of their views on community, togetherness and identity. According to Nancy and Lyotard, Kant's terms categorical imperative and reflective judgment can be understood as a critique of the concept of universality. Lyotard sees in Kant's philosophy of disinterested Este court the foundations for criticism of universalism and community based on power, authority and subordination to higher goals. On the other hand, Nancy sees the idea of freedom and incommensurability in Kant's conception of the categorical imperative. In Kant, he, like Lyotard, sees a critique of every form of authoritarian order. The common thought of these two thinkers is that Kant can be understood not only as a critic of universalism, but also as an advocate of community based on plurality and difference.

Keywords: categorical imperative, aesthetic community, French Revolution, the Differend, freedom, heteronomy, singular plural

